

Anna Ziemlewska

(Toruń)

RYGA
W RZECZYPOSPOLITEJ POLSKO-LITEWSKIEJ
(1581–1621).
STAN BADAŃ

Przez dziesięciolecia w badaniach nad dziejami Inflant dominowała historiografia niemiecko-bałtycka. To w tym kręgu powstawała większość rozpraw, artykułów, monografii i syntez historii regionu¹. W mniejszym stopniu zajmowali się nim badacze niemieccy (po 1945 r.)², skandynawscy, rosyjscy i radzieccy³, estońscy, łotewscy wreszcie polscy⁴. Spisywanie historii stanowiło

---

¹ Dorobek dawnej historiografii niemiecko-bałtyckiej zebrał E. Winkelmann, *Bibliotheca Livoniae historica*, Berlin 1878; por. *Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung*, hrsg. v. G. v. Rauch, Köln–Wien 1986; najnowsza niemiecka synteza dziejów Inflant: *Baltische Länder (Die Ostseelände)*, hrsg. v. G. v. Pistohlkors, Berlin 1994; krytyczne jej omówienie zob. M. Biskup, *Nowe badania nad dziejami i losami Niemców bałtyckich*, *Zapiski Historyczne* (dalej cyt. ZH), t. 65: 2000, z. 2, s. 157–186.

² Dorobek historiografii niemieckiej po 1945 r.: *Baltische Bibliographie. Schrifttum über Estland und Livland in Auswahl*, bearb. v. H. Weiss, P. Kaegbein, wydawana w: *Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung* (do 1994 r. *Zeitschrift für Ostforschung*; dalej cyt. ZfO).

³ W. Doroszenko, *Badania historiografii radzieckiej z lat 1945–1961 nad dziejami Łotwy i Estonii w okresie feudalizmu*, ZH, t. 28: 1963, z. 3, s. 343–378.

⁴ Polskie badania nad dziejami Inflant: G. Manteuffel, *Bibliografia inflancko-polska (od roku 1567–1905)*, Poznań 1906; J. Bardach, *Piśmiennictwo polskie w Inflantach (do roku 1918)* [in:] *Między wschodem a zachodem, część 2. Piśmiennictwo pogranicza*; red. R. Łużny

jeszcze jeden oręż w walce o Inflanty, o uzasadnienie istnienia na tym terytorium, wreszcie o uświadomienie roli poszczególnych grup etnicznych i warstw społecznych. Zachowany materiał źródłowy, stosunki społeczne i polityczne w danym czasie, osobiste zainteresowania i odgórne wytyczne, wewnętrzne przekonania i potrzeby propagandowe spowodowały, że poszczególne epoki i zagadnienia zostały opracowane w różnym stopniu. Odzwierciedleniem tych zmiennych tendencji, celów i potrzeb jest rozwój badań nad dziejami Rygi.

W swojej ponad osiemsetletniej historii Ryga znajdowała się w granicach różnych państw: arcybiskupstwa ryskiego, władztwa zakonnego w Inflantach, Szwecji, Cesarstwa Rosyjskiego, Związku Radzieckiego, Łotwy a także Rzeczypospolitej polsko-litewskiej.

Już w 1561 roku ostatni arcybiskup ryski Wilhelm Hohenzollern oraz mistrz krajowy zakonu krzyżackiego Gotthard Kettler przekazali Zygmuntowi Augustowi swoje prawa zwierzchnie do miasta, jednak de facto Ryga przeszła pod polsko-litewskie panowanie dopiero w 1581 roku, na mocy układu w Drohiczynie, zawartego między delegacją ryską a Stefanem Batorym i pozostała w granicach Rzeczypospolitej aż do kapitulacji przed wojskami Gustawa II Adolfa w 1621 roku.

Choć z tzw. czasów polskich zachował się ogromny materiał źródłowy: bogata korespondencja władz miasta z polskimi i litewskimi dygnitarzami, z innymi miastami Rzeczypospolitej oraz dworem królewskim a także kroniki, rachunki, królewskie dekryty, wreszcie relacje ryskich wysłanników na sejmy, zgromadzone głównie w Łotewskim Państwowym Archiwum Historycznym

---

i S. Nieznanowski, Warszawa 1991, s. 247–269; M. Biskup, *Niektóre potrzeby historiografii do dziejów Polskich Inflant i Kurlandii w 16–18. wieku* [in:] *Łotwa–Polska/Latvja–Polija*, red. J. Sozański, Ryga 1995, s. 14–21; *ibid*, *Wstęp* [in:] *Inflanty w średniowieczu, Władztwo zakonu krzyżackiego i biskupów*, red. M. Biskup, Toruń 2002, s. 5–8; J. Heyde, *Polnische Forschungen zur Geschichte der baltischen Länder – historische Entwicklung und aktuelle Tendenzen*, ZfO, Bd. 2: 2003, H. 1, s. 52–84; *Idem*, *Inflanty w epoce nowożytnej w świetle polskich badań*, ZH, t. 73: 2008, z. 4, s. 89–97; A. Janicki, *Historia regionu bałtyckiego z XIX i pierwszej połowy XX wieku w historiografii polskiej. Stan badań – aspekty – tendencje badawcze*, ZH, t. 73: 2008, z. 4, s. 99–122; M. Balcerek, *Księstwo Kurlandii i Semigalii w wojnie Rzeczypospolitej ze Szwecją w latach 1600–1629*, Poznań 2012. Przedstawienie obecności (właściwie nieobecności) tematu inflanckiego w polskiej świadomości i historiografii zob. K. Zajac, *Nieobecna kultura. Przypadek Inflant Polskich*, Kraków 2008; literaturę historyczną dotyczącą krajów nadbałtyckich zestawia: *Bibliografia historii Pomorza i krajów regionu Bałtyku*, oprac. H. Baranowski, U. Zaborska, publikowana od 1958 r. na łamach *Zapisek Historycznych*.

(Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs) oraz polskich archiwach i bibliotekach m.in. Bibliotece Kórnickiej PAN oraz Archiwum Głównym Akt Dawnych (Archiwum Radziwiłłów) to okres obecności Rygi (i Inflant⁵) w granicach Rzeczypospolitej należy do najmniej zbadanych epok.

Historycy niemiecko-bałtyccy⁶ i niemieccy⁷ koncentrowali się głównie na okresie dominacji elementu niemieckiego w Inflantach, dlatego też poświęcili najwięcej uwagi rozwojowi miasta i wspólnoty inflanckiej w okresie średniowiecza oraz problemowi rozpadu średniowiecznych władztw terytorialnych w wyniku postępów reformacji i naporu wojsk Iwana Groźnego⁸. W sferze ich zainteresowań znalazł się także okres od 1561 do 1581 (tzw. okres niezależności), kiedy to Ryga, w obawie o swe przywileje polityczne, religijne i gospodarcze,

⁵ Radzieckie, lotewskie, estońskie czy też niemieckie syntezy dziejów Inflant niewiele miejsca poświęciły temu okresowi zob.: *Istorija Latvijas SSR*, Riga 1971, s. 62–75; A. Bilmanis, *A History of Latvia*, Princeton (New Jersey) 1951, s. 137–159; R. Wittram, *Baltische Geschichte die Ostseelände: Livland, Estland, Kurland 1180–1918*, München 1954, s. 77–88; *Baltische Länder*, s. 181–187. Najobszerniejsze studium dziejów Inflant w latach 1561–1621 przedstawił E. Seraphim, *Livländische Geschichte von der Aufseglung des Landes bis zur Einverleibung in das russische Reich*, Reval 1894, Bd. 2, s. 3–282. O czasach polskich w ujęciu historiografii niemiecko-bałtyckiej oraz estońskiej: G. Etzold, *Polens Herrschaft über Livland 1561–1621. Ein Problem deutsch-baltischer Geschichtsschreibung*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, 943, 1990, Prace Historyczne 92, s. 7–20; N. Treumuth, *Ocena czasów polskich w historiografii estońskiej*, Przegląd Historyczny, t. 30: 1932. Publikacje odnoszą się głównie do terenu tzw. Inflant za-dźwińskich, później pozostających w mniejszym stopniu do obszaru Inflant polskich (Łatgalii), który do rozbiorów pozostał w granicach Rzeczypospolitej. Polskie badania nad dziejami Inflant w Rzeczypospolitej zob.: B. Dybaś, *Die alt-livländischen Gebiete im Rahmen der polnisch-litauischen Republik*, ZH, t. 76: 2011, z. 4, s. 25–41; P. Jezierski, *Das projekt des historisch geographischen Lexikon von Polnisch Livland bis 1772*, ZH, t. 76: 2011, z. 4, s. 115–127.

⁶ Jedyna niemiecka monografia dziejów Rygi: C. Mettig, *Geschichte der Stadt Riga*, Riga 1897.

⁷ O wciąż żywym zainteresowaniu historiografii niemieckiej tematem świadczy konferencja: „Riga und der Ostseeraum in der Geschichte: Regionale Verbindungen und Multikulturalität“, zorganizowana w 2001 r. z okazji jubileuszu 800-lecia lokacji Rygi. Referaty badaczy z Niemiec, z Łotwy, Szwecji i Polski, zaprezentowane na konferencji zostały opublikowane w dwóch tomach: *Riga im Prozeß der Modernisierung. Studien zum Wandel einer Ostseemetropol im 19. und frühen 20. Jahrhundert*, hrsg. v. E. Mühle, N. Angermann, Marburg 2004; *Riga und der Ostseeraum. Von der Gründung 1201 bis in die Frühe Neuzeit*, hrsg. v. I. Misāns, H. Wernicke, Marburg 2005.

⁸ Spośród licznych publikacji wymienić należy: F.G. v. Bunge, *Die Stadt Riga im dreizehnten und vierzehnten Jahrhundert Geschichte. Verfassung und Rechtszustand*, Leipzig 1878; A. v. Bulmerincq, *Die Verfassung der Stadt Riga im ersten Jahrhundert der Stadt*, Leipzig 1898; G. Hollihn, *Die Stapel- und Gästepolitik Rigas in der Ordenzeit (1201–1562). Ein Beitrag zur Wirtschaftsgeschichte Rigas in der Hansezeit*, Hansische Geschichtsblätter (dalej cyt. HG), Bd. 60: 1935, s. 91–207; F. Benninghoven, *Rigas Entstehung und der frühhansische Kaufmann*, Hamburg 1961; M. Hellmann, *Der Deutschen Orden und die Stadt Riga [in:] Stadt und Orden. Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den Städten in Livland, Preussen und Deutschen Reich*, hrsg. v. U. Arnold, Marburg 1993, s. 1–33.

odmawiała złożenia hołdu królom polskim (de facto również innym władcom), wzbraniała się przed unią z Litwą i dążyła do odbudowy kontaktów z Rzeszą i domem habsburskim⁹.

W ostatnich latach zagadnieniem Inflant w okresie średniowiecza zajęli się także badacze polscy z toruńskiego ośrodka. Efekty ich prac, m.in. obszerne studium ustroju, rozwoju przestrzennego i roli politycznej Rygi w okresie średniowiecza, zostały opublikowane w pracy zbiorowej *Inflanty w średniowieczu*¹⁰.

W nielicznych opracowaniach poświęconych tzw. czasom polskim, wzmianki o Rydze pojawiają się przy okazji omawiania statusu prawnego Inflant w ramach Rzeczypospolitej¹¹, wybranych problemów społeczno-gospodarczych¹² oraz

---

⁹ F. Bienemann, *Rigas Stellung bei der Auflösung des livländischen Ordenstaates*, Russische Revue. Monatschrift für die Kunde Russlands, hrsg. v. C. Röttger, Bd. 11: 1877, s. 385–419; H. v. Ramm-Helmsing, *Studien zur Geschichte der Politik der Stadt Riga gegenüber Polen-Litauen in Zeitalter des beginnenden Kampfes um Dominium Maris Baltici*, Posen 1936; eadem, *Das staatsrechtliche Verhältnis der Stadt Riga zu Polen-Litauen im Zeitraum zwischen 1561–1581*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas (dalej cyt. Jahrbücher), Bd. 6: 1941, s. 171–200; W. Küttler, *Das Verhältnis der Stadt Riga zur Polen-Litauen in der Zeit der livländischen Kriegen (1558–1583)*, Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der Volksdemokratischen Länder Europas (dalej cyt. Jahrbuch für Geschichte der UdSSR), Bd. 10: 1967, s. 273–295; W. Lenz, *Riga zwischen dem römischen Reich und Polen-Litauen in den Jahren 1558–1582*, Marburg 1968.

¹⁰ R. Czaja, *Miasta inflanckie i estońskie w XIII–XVI w.* [in:] *Inflanty w średniowieczu*, s. 55–74. Zob. też: R. Czaja, *Das mittelalterliche Livland in polnischer Forschung*, ZH, t. 76: 2011, s. 4, s. 107–112.

¹¹ Omówienie statusu prawnego Inflant oraz Rygi pod polsko-litewskimi rządami: E. Kuntze, *Organizacja Inflant w czasach polskich* [in:] *Polska a Inflanty*, Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego 39, red. J. Borowik, seria Balticum, z. 14, Gdynia 1939, s. 1–53; K.-D. Staemmler, *Preussen und Livland in ihren Verhältnis zur Krone Polen 1561 bis 1586*, Marburg/Lahn 1953; E. Tarvel, *Stosunek prawno państwowy Inflant do Rzeczypospolitej oraz ich ustrój administracyjny w latach 1561–1621*, ZH, t. 34: 1969, z. 1, s. 49–77.

¹² W. Doroszenko, *Oczerki agrarnej istorii Latvii w XVI veke*, Riga 1960; idem, *Eksport Rygi na Zachód w okresie przynależności do Rzeczypospolitej 1562–1620*, ZH, t. 31: 1966, z. 1, s. 7–44; idem, *Myza i rynek. Chozjajstvo Rizskoj iezuitskoj kollegii na rubeze XVI i XVII v.*, Riga 1973; idem, *Torgovlja i kupecstvo Rigi v XVII veke*, Riga 1985. Zagadnienia społeczno-gospodarcze omówił także obszernie w swojej dysertacji W. Küttler, *Patriziat, Bürgeropposition und Volksbewegung in Riga in der zweiten Hälfte des 16 Jh.*, Diss. Leipzig 1966. Zagadnienia społeczne: J. Heyde, *Zwischen Kooperation und Konfrontation. Adelspolitik Polen-Lithauens und Schwedens In der Provinz Livland 1561–1650*, ZfO, Bd. 47: 1998, s. 544–567. Osobną grupę publikacji stanowią artykuły porównujące dwie wielkie faktorie nadbałtyckie: Rygę i Gdańsk oraz ukazujące relacje pomiędzy nimi od XV do XVII w.: Herta v. Ramm-Helmsing, *Riga und Danzig in ihren Wechselbeziehungen zur Zeit ihrer Zugehörigkeit zu Polen-Litauen*, HG, Jg. 62: 1937, s. 150–172; L. Koczy, *Gdańsk i Ryga* [in:] *Polska a Inflanty*, s. 99–121; M. Małowist, *Ryga i Gdańsk. Od wybuchu wojny trzydziestoletniej do końca XVI stulecia* [in:] *Ibid.*, s. 123–138.

wojny ze Szwedami w początkach XVII stulecia¹³. Jedynymi problemami, które doczekały się odrębnych opracowań i monografii, są zagadnienia tzw. polskiej kontrreformacji oraz niepokojów wewnętrznych w Rydze w latach 1584–89, określanych już we współczesnych im źródłach, mianem rozruchów kalendarzowych¹⁴. Budziły one przez dziesięciolecia wiele emocji, były na różne sposoby interpretowane i wykorzystywane przez badaczy.

Polityka religijna Stefana Batorego oraz Zygmunta III Wazy, zmierzająca do restytucji katolicyzmu w Inflantach i ściślejszego zespolenia z Rzeczpospolitą, stała się w XIX wieku popularnym, pełnym aktualnych odniesień tematem, egzemplifikacją oporu niemieckiej, protestanckiej ludności wobec obcych władz zwierzchnich, które narzucały swoje prawa i religię. Władze polsko-litewskie „zastąpił” carat, który dążąc do unifikacji imperium rosyjskiego, forsował rusyfikację w prowincjach nadbałtyckich. Powstające wówczas opracowania dziejów Inflant i Rygi podkreślały pogwałcenie dawnych przywilejów i wyolbrzymiały rozmiary krzywd wyrządzonych protestantom oraz rozmiary kontrreformacji forsowanej przez jezuitów¹⁵. Mimo kolejnych

---

¹³ S. Herbst, *Wojna inflancka 1600–1602*, Warszawa 1938, II. wyd., Zabrze 2006; idem, *Wojna inflancka 1603–1604* [in:] *Studia Historica. W 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego*, Warszawa 1958, s. 295–307. H. Wisner, *Kampania inflancka Krzysztofa Radziwiłła w latach 1617–1618*, ZH, t. 35: 1970, z. 1, s. 9–34; idem, *Wojna polsko-szwedzka w Inflantach 1621–22*, ZH, t. 56: 1991, z. 4, s. 45–69; idem, *Kircholm 1605*, Warszawa 2005. Udział Rygi w walkach o Inflanty zob.: E. Jekabsons, *Miasto Ryga i twierdza Dźwinoujście podczas wojny polsko-szwedzkiej 1600–1621*, Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku, t. 12: 1998, s. 19–36; A. Ziemiańska, *Postawa Rygi wobec państwa polsko-litewskiego na przełomie XVI i XVII wieku* [in:] *Wojny północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, Toruń 2007, s. 71–80; M. Balcerek, *Zdobycie Rygi w 1621 roku – rewanz za Kircholm?* [in:] *ibid.*, s. 81–92.

¹⁴ Omówienie literatury dotyczącej kontrreformacji w Inflantach oraz niepokojów wewnętrznych w Rydze zob. A. Ziemiańska, *Rozruchy kalendarzowe w Rydze (1584–89)*, ZH, t. 71: 2006, z. 1, s. 107–124.

¹⁵ A. Büttner, *Polnische Gegenreformation in Livland*, Baltische Monatsschrift, Bd. 17: 1868, s. 344–360; T. Christiani, *Die Gegenreformation in Livland*, Baltische Monatsschrift, Bd. 36: 1889, s. 366–405, s. 567–611; Bd. 37: 1890, s. 408–428, s. 463–487; F. Buschmann, *Der Kampf gegen Jesuitismus in Livland*, Dorpat 1894; E. Gross, *Die livländische Gegenreformation und ihr hervorragendster Bekämpfer*, Mitteilungen und Nachrichten für die evangelische Kirche in Russland, Bd. 57, nowa seria: Bd. 34, Riga 1901, s. 509–542; H. v. Bruiningk, *Die Nachwirkungen der Gegenreformation in Livland*, Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands, 1873 (74)–1913 (14), Riga 1914, s. 86–9. Spośród grona władców panujących nad Inflantami Polska urosła do rangi najbardziej nienawistnego z kolonizatorów. K. Zajas, *op. cit.*, s. 92.

badań¹⁶, upływu czasu i zmiany sytuacji politycznej publikacje te wpłynęły na ocenę polsko-litewskich rządów w Rydze, która po dzień dzisiejszy, jest wciąż pejoratywna¹⁷.

Analiza zachowanych źródeł, opracowania dziejów Rygi z okresu średniowiecza i coraz liczniejsze publikacje na temat funkcjonowania miasta pod szwedzkim panowaniem pokazują jednak, iż włączenie Rygi w granice Rzeczypospolitej doprowadziło do ugruntowania jej silnej pozycji w regionie i utrwalenia istniejących już wcześniej powiązań z zapleczem gospodarczym w dorzeczu Dźwiny. Przemiany wewnętrzne (tzw. intensyfikacja władzy) dokonały się niezależnie od przynależności państwowej i były procesem obserwowanym w owym czasie w wielu miastach europejskich. Przywileje nadane miastu przez Stefana Batorego potwierdziły liczne monopole handlowe oraz rozległą autonomię polityczną i sądowniczą. Władze szwedzkie nie tylko utrzymały, ale też konsekwentnie egzekwowały wiele z tych praw, co świadczy o ich uniwersalizmie¹⁸.

---

¹⁶ W okresie międzywojennym zarówno G. Kleeberg, jak i K. Tyszkowski przedstawili kontrreformację w Inflantach jako zagadnienie polityczne oraz jako pragmatyczne działanie w imię polskiej racji stanu, zmierzające do integracji nowej prowincji z Rzeczpospolitą. Wykonawcami woli polskich władców stali się jezuici. G. Kleeberg, *Die polnische Gegenreformation in Livland*, Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, Jg. 49, H. 2 (nr 152), Leipzig 1931. Była to pierwsza, tak obszerna publikacja, w której zostało ukazane szerokie tło historyczne, stosunki społeczne, religijne i narodowościowe w Inflantach oraz rzeczywiste powody i cele polityki Stefana Batorego, Jana Zamoyskiego i Zygmunta III.; K. Tyszkowski, *Polska polityka kościelna w Inflantach (1581–1621)* [in:] *Polska a Inflanty*, s. 55–97. Zagadnienie to poruszył także W. Küttler, Patriziat; idem, *Die Volksbewegung in Riga 1584–1589*, Jahrbuch für Geschichte der UdSSR, Bd. 10: 1967, s. 273–295. Rozdzwięk między danymi protestanckiej i jezuickiej propagandy a rzeczywistymi osiągnięciami kontrreformacji przedstawił G. Straube, *Die „polnische Gegenreformation“ in Livland – Ziele und Realitäten* [in:] *Prusy i Inflanty między średniowieczem a nowożytnością. Państwo – społeczeństwo – kultura*, red. D. Makiła, B. Dybaś, Toruń 2003, s. 117–123.

¹⁷ Zob. najnowsza synteza dziejów Inflant: *Baltische Länder*, s. 180–187. O stereotypie „Polaka – katolika, który w jezuickim kapturze na głowie przymusza do porzucenie wiary protestanckiej i powrotu na łono kościoła katolickiego” oraz o negatywnej ocenie czasów polskich, szczególnie w zderzeniu z rządami szwedzkimi, uchodzącymi za „złote”, choć naznaczonymi rewizją praw i majątków pisze też obszernie K. Zajas, op. cit., s. 102–103.

¹⁸ Władcy szwedzcy, świadomi znaczenia miasta, zapewnili jego przedstawicielom udział w Riksdagu, w 1660 r. zrównali całą radę w prawach ze szlachtą, wyłączyli także częściowo Rygę z procesu ujednolicania ceł, wag, miar, zasad bicia monet, prowadzenia handlu i organizacji rzemiosła. R. Tuchtenhagen, *Riga in Rahmen des schwedischen Merkantilismus* [in:] *Riga und der Ostseeraum*, s. 313. Dopiero w 1686 r., po latach zabiegów o uporządkowanie ryskich przywilejów, dokonano rewizji praw i dóbr miasta. Specjalna komisja po zbadaniu posiadanych przez miasto dokumentów podważyła prawo do zatrzymywania połowy dochodów z cła

Ryżanie otrzymali także gwarancje swobody wyznania luterańskiego. Równocześnie jednak, w imię forsowanej przez Stefana Batorego polityki kontrreformacyjnej, zostali zmuszeni do przekazania jednej ze świątyń – kościoła św. Jakuba na potrzeby kultu katolickiego oraz do przyjęcia w mieście ojców jezuitów. Uznali to za zamach na swoje przywileje i dali wyraz swemu niezadowoleniu po wprowadzeniu w mieście kalendarza gregoriańskiego w 1584 roku (tzw. rozruchy kalendarzowe).

Opór wobec nowej, kojarzonej z papiestwem i katolicyzmem rachuby czasu, stawiało wiele państw i miast europejskich. Nigdzie nie był on tak zaciekły jak w Rydze, ale też tylko w tym mieście doszło w latach osiemdziesiątych XVI wieku do eskalacji sporów religijnych (katolicy – protestanci), społecznych (propolskie elity – opozycja mieszczańska, „inflancka”, trwająca przy dawnych przywilejach), etnicznych (Niemcy – Nieniemcy „Undeutsche”) oraz konfliktu miasta z polsko-litewskimi władzami zwierzchnimi. Postrzegały one rozruchy nie tylko w kategorii buntu przeciwko ustanowionemu przez nie porządkowi, ale, po próbie nawiązania przez przywódcę opozycji Martina Giese kontaktów z władcą szwedzkim, także w kategorii zdrady. Stąd też stanowcza interwencja królewskich komisarzy: Lwa Sapiehy oraz Seweryna Bonera i ścięcie przywódców rozruchów kalendarzowych w 1589 roku.

Po stłumieniu rozruchów ryskie elity rozpoczęły proces modernizacji ustroju miejskiego. Przeprowadzone pod koniec XVI wieku reformy służyły głównie wzmocnieniu władzy rady miejskiej, podporządkowaniu jej wszystkich sfer życia miejskiego: handlu, rzemiosła, szkolnictwa, dobroczynności oraz wszystkich grup społecznych: kupców, rzemieślników, duchownych czy przedstawicieli tzw. wolnych zawodów. Celem tych reform było przejęcie na terenie tego specyficznego „miasta–państwa” kompetencji nowożytnego

---

palowego (donacja uczyniona przez Zygmunta III nie została zatwierdzona przez sejm, powrócono więc do rozwiązań z czasów Stefana Batorego, czyli tylko 1/3 przysługiwała miastu), zakwestionowała prawo miasta do organizacji pilotażu w porcie (wg porozumienia z 1599 r. ze starostą ryskim piloci miejscy mogli jedynie wyprowadzać statki z portu) oraz kilkunastu majątków wokół Rygi, zajętych bezprawnie przez radę bądź ryżan. Komisja przypomniała też o wprowadzonym w czasach polskich obowiązku wystawiania przez miasto 300 żołnierzy, z którego nikt Rygi nie zwolnił. Karol XI nie chciał, aby miasto było „eine von der ganzen Provinz abgesonderte Republik”, dlatego też podporządkował jurysdykcję w Rydze burgrabiemu i sądowi zamkowemu (podlegającemu bezpośrednio generalnemu gubernatorowi), pozostawił sobie prawo też wyboru pastorów i zatwierdzania superintendenta. A. Loit, *Die Stadt Riga im schwedischen Ostseereich. Die Privilegienfrage* [in:] *Riga und der Ostseeraum*, s. 324–329.

władcy. Nie jest to określenie „na wyrost”. Ryga, nie tylko w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XVI wieku, kiedy to umiejętnie lawirowała między Litwą, Moskwą, Szwecją oraz Danią i uznawała jedynie luźne zwierzchnictwo cesarza, może być zaliczana do grona „quasi niezależnych republik”. Także pod polsko-litewskim panowaniem (wbrew osądom niemieckiej historiografii), dzięki swej rozległej autonomii, potencjałowi gospodarczemu i strategicznej pozycji, zachowała, podobnie jak Gdańsk, dużą niezależność od władz zwierzchnich.

Politykę zewnętrzną miasta prowadziły profesjonalnie przygotowane kadry, które szybko dostosowały się do warunków panujących w państwie polsko-litewskim. Ryga wysyłała swoich delegatów na dwór królewski oraz sejmiki i uważnie śledziła obrady kolejnych sejmów. Unikała stawiania swoich spraw na ich forum, ze względu na nieprzychylnie stanowisko szlachty i niewielkie możliwości wpływania na izbę poselską. Uzyskiwała korzystne decyzje i regulacje prawne dzięki zakulisowym rozmowom i bezpośrednim kontaktom z dostojnikami państwowymi m.in. z Janem Zamoyskim czy Lwem Sapiehą. W relacjach z nimi miasto mogło używać swoich mocnych argumentów: kosztownych prezentów czy pożyczek. Dla przeforsowywania swoich interesów Ryga bardzo rzadko zawiązywała sojusze z innymi miastami i jeszcze rzadziej ze szlachtą czy z innowiercami. W stosunkach z władcami Ryga często sięgała do pieniędzy, aby uzyskać korzystne wyroki, kolejne nadania ziemskie i przywileje handlowe. Analizując stosunki między Zygmuntem III a miastem można zauważyć wyraźną ewolucję od wrogiej postawy Rygi podczas elekcji i odmowy złożenia królowi hołdu (1587 r.), poprzez chłodne relacje w czasie sporu o kościół św. Jakuba w początkach lat dziewięćdziesiątych XVI wieku aż po współpracę podczas wojny ze Szwecją w Inflantach.

Współpraca ta wynikała z chłodnej kalkulacji. Zyski z połączenia się z litewskim i białoruskim zapleczem oraz wzrost obrotów handlowych zmieniły postawę opozycji mieszczańskiej w Rydze w stosunku do Rzeczypospolitej i doprowadziły do zarzucenia, forsowanego przez nią przez blisko 30 lat, hasła niezależności miasta. Elity ryskie, które w latach 1561–1581 oraz podczas rozruchów kalendarzowych postrzegały Rzeczpospolitą jako sojusznika w utrzymaniu władzy, po wzmocnieniu swojej pozycji pod koniec XVI stulecia nie myślały o oderwaniu się od państwa polsko-litewskiego ani o prowadzeniu tak samodzielnej polityki, jak czynił to Gdańsk. Wpływ na to mógł mieć także fakt, że Rzeczpospolita stwarzała szanse awansu społecznego ryskim patrycjuszom

(bogatym i lojalnym wobec nowego zwierzchnika). Po wycofaniu się z aktywnego handlu, przyjęli oni styl życia właścicieli ziemskich, nierzadko uzyskiwali nobilitacje i niejednokrotnie robili karierę w administracji.

Podczas wojny o Inflanty miasto stało się głównym celem ataków podczas kampanii w 1601, 1605, 1608, 1617 i 1621 roku. Mimo licznych propozycji Karola IX i Gustawa II Adolfa odmawiało jednak przejścia na stronę szwedzką, obawiając się przerwania kontaktów z ziemiami w dorzeczu Dźwiny i utraty dochodów płynących z handlu z tymi obszarami. Obawy te tłumaczą aktywne uczestnictwo Rygi w wojnie, utrzymywanie własnych oddziałów, przekazywanie informacji oraz pieniędzy na spłatę żołąd i nowe zaciągi, dostawy broni, prochu, sprzętu oblężniczego oraz żywności przez ponad 20 lat, aż do kapitulacji miasta przed Gustawem II Adolfem w 1621 roku¹⁹.

Przez czterdzieści lat obecności w granicach Rzeczypospolitej polsko-litewskiej Ryga cieszyła się szeroką autonomią, porównywalną z autonomią wielkich miast pruskich, była obok Królewca najważniejszym portem Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz najsilniejszą twierdzą w Inflantach. W zamyśle Stefana Batorego miała stać się także jednym z głównych ośrodków kontrreformacji²⁰. Taka pozycja Rygi pod polskim panowaniem stoi w sprzeczności z wyobrażeniem polsko-litewskich rządów, pozostawionym przez niemiecką historiografię. Obraz ten jednak dominuje, gdyż krótki czas przynależności miasta do Rzeczypospolitej oraz brak potrzeby odniesień do tego faktu w późniejszych epokach (chyba, że w obronie przed wypieraniem polskiej obecności w mieście), sprawił, że Ryga nie znalazła należnego sobie miejsca w polskiej tradycji historycznej i historiografii. Wzrost zainteresowania szeroko rozumianą problematyką inflancką i dziedzictwem polskim w Inflantach daje nadzieję na rozwój badań nad dziejami Rygi i jej rolą w Rzeczypospolitej.

---

¹⁹ A. Ziemlewska, *Postawa Rygi*, s. 71–80.

²⁰ Eadem, *Ryga w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej (1581–1621)*, Toruń 2008.